

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Preddiplomski interdisciplinarni studij Kultura i turizam

ELVEDINA SILAHIĆ

OD RUDARSTVA DO TURIZMA – RAZVOJ MASOVNOG TURIZMA

I KUĆNE RADINOSTI U RAPCU

Završni rad

Pula, 2016.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Preddiplomski interdisciplinarni studij Kultura i turizam

ELVEDINA SILAHIĆ

**OD RUDARSTVA DO TURIZMA – RAZVOJ MASOVNOG TURIZMA
I KUĆNE RADINOSTI U RAPCU**

Završni rad

JMBAG: 0081082668, izvanredni student

Studijski smjer: preddiplomski studij kulture i turizma

Predmet: Povijest okolice i turizma

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Igor Duda

Pula, srpanj 2016.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Elvedina Silahić, kandidatkinja za prvostupnicu kulture i turizma ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 8. srpnja 2016.

Studentica

IZJAVA o korištenju autorskog djela

Ja, Elvedina Silahić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom OD RUDARSTVA DO TURIZMA – RAZVOJ MASOVNOG TURIZMA I KUĆNE RADINOSTI U RAPCU koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 8. srpnja 2016.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	5
1. POČETCI TURIZMA U RAPCU	7
2. IZ RUDNIKA NA PLAŽU	11
2. 1. RABAC – ODMARALIŠTE RUDARA	13
3. RAZVOJ ORGANIZIRANOG TURIZMA.....	15
3. 1. HOTELSKO PODUZEĆE RABAC	17
3. 1. 1. Više gostiju, nego kreveta	19
3. 1. 2. Sezona će nas spasiti	23
3. 2. KUĆNA RADINOST.....	24
ZAKLJUČAK	29
IZVORI I LITERATURA.....	30
Izvori	30
Literatura	32
POPIS FOTOGRAFIJA I GRAFIČKIH PRIKAZA	34
SAŽETAK	35
SUMMARY	36

UVOD

Masovni se turizam u Hrvatskoj počinje razvijati sredinom dvadesetog stoljeća. Nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, kao i u drugim dijelovima Europe, ulaže se u obnovu ratom uništene industrije. Istovremeno, potiče se razvoj domaćeg turizma koji je nosio ulogu jačanja nacionalne pripadnosti i brisanja klasnih razlika. Veliku ulogu u razvoju turizma ovih prostora odigrao je socijalni turizam. Slanje najboljih radnika na odmor u odmarališta na Jadranu, predstavljalo je svojevrsnu nagradu za trud, ali i stvaralo kulturu putovanja.

O razvoju hrvatskog, a time i istarskog, turizma objavljeni su mnogi radovi koji donose povijesne, statističke i ekonomske činjenice. Uz povijesne preglede i ekonomske analize, posljednjih desetak godina sve se češće fenomen turizma istražuje u kontekstu društvene povijesti i povijesti svakodnevice. Razvoju turizma pristupa se s različitih aspekata, otvarajući pitanja utjecaja turizma na svakodnevni život stanovništva, njihov životni standard i mijenjanje svjetonazora.

Ovo će istraživanje, uz povijesni pregled, donijeti kontekstualizaciju događaja. Kao podloga za koncept te važan izvor podataka koristit će se dva rada koja turizam obrađuju s aspekta društvene povijesti i povijesti dokolice kao njezine grane. Prvi je rad Karin Taylor koji prikazuje razvoj turizma u Biogradu na moru,¹ a drugi Igora Dude koji istražuje socijalni turizam na temelju studije slučaja radničkih odmarališta u Fažani.² Uz spomenute, konzultirat će se i drugi radovi koji obrađuju tematiku razvoja turizma te smještaju u odgovarajući kontekst događaje koji se opisuju. Uz različitu literaturu i znanstvene radove, važan dio informacija daju statistički podatci prikupljeni u Dokumentaciji o prometu turista kojima će se prikazati kvantitativna određenost navedenih pojmova i činjenica.

Gospodarstvo Labinštine razvilo se zahvaljujući eksploataciji ugljena, a kasnije i industriji. Turistička valorizacija primorskog područja intenzivnije je započela tek početkom krize u ugljenokopima, uzrokovane iscrpljenjem rentabilnih zaliha ugljena. Stoga je nemoguće pisati o razvoju turizma u Rapcu, bez korištenja literature koja

---

¹ TAYLOR K., *Pecanje turista. Turizam i kućna radinost u Biogradu na Moru*, Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu, ur. Hannes Grandits, Karin Taylor, Srednja Europa, Zagreb, 2013., p. 253-287.

² DUDA I., *Socijalni turizam i socijalizam: Slučaj Fažana*, Zbornik javnih predavanja 3, Državni arhiv u Pazinu, Pazin, 2015., p. 49-58

obrađuje rudarstvo Labinštine. Najveći dio činjenica o turističkom razvoju Rapca pronađen je u literaturi autora Marijana Milevoja, umirovljenog novinara *Glasa Istre* i labinskog kroničara. Dodatne su informacije pružili članci objavljeni u časopisu *Raški rudar* te *List hotelskog poduzeća Rabac*. Bitno je napomenuti važnost podataka prikupljenih intervjuima obavljenima 19. ožujka i 5. travnja 2016. godine. Intervjui su obavljeni s dvije iznajmljivačice privatnih apartmana iz Rapca (zbog zaštite identiteta sugovornica u daljnjem tekstu A. K. i M. G.) te M. Milevojem. Citati izvučeni iz intervjuja će se navoditi u izvornom obliku bez primjene hrvatskog standardnog jezika.

Završni rad kronološki prati turistički razvoj Rapca. Nakon uvodnog dijela, u prvoj će se cjelini opisati razdoblje do kraja Drugog svjetskog rata u kojem su sagrađeni prvi hoteli te postoje zapisi o počecima kućne radinosti. Nakon čega će se obraditi poslijeratno razdoblje, s posebnim naglaskom na rudarstvo i njegov značaj za razvoj turizma. U ovom će se dijelu pisati o radničkim odmaralištima i važnosti socijalnog turizma za to razdoblje. Kako posljednja cjelina govori o turizmu kakvog poznajemo danas, njoj se pridaje najveća važnost. Opisat će se razvoj organiziranog turizma u Rapcu u razdoblju od 1960. godine do početka Domovinskog rata. Zasebno će se obraditi podcjeline koje govore o društvenom i privatnom sektoru, te će se ukazati na njihov neravnopravan položaj u ondašnjem sistemu. Na samome kraju donijeti će se zaključak rada koji će predstavljati sintezu svih cjelina.

1. POČETCI TURIZMA U RAPCU

Prvo spominjanje lučice Rabac se pronalazi u zapisima o povijesti Labina iz 1731. godine, Bartolomea Giorginia, labinskog ljekarnika.³ Prema dokumentima iz 1797. godine naselje se zvalo Luka Rabac (*tal. Porto Rabaz*). Tim imenom se ribarski Rabac razlikovao od svog prethodnika na uzvišenju (Gornji Rabac). Stanovnici Gornjeg Rapca su se počeli postupno spuštati na obalu smirivanjem prilika na moru, poslije raseljavanja senjskih uskoka i nakon propasti Mletačke Republike. U 1800. godini Rabac ima tek nekoliko kućica da bi 1880. godine brojio 126 žitelja koji su se bavili uglavnom ribarstvom i pomorstvom.⁴ Tijekom povijesti su ga posjećivali mnogi poznati pisci, među kojima je najpoznatiji Sir Richard Francis Burton, britanski istraživač i putopisac, koji u Rapcu boravi 1876. godine. U svom poznatom djelu *The Seaboard of Istria (Istarska obala)* spominje i Rabački zaljev opisujući malu lučicu s nekoliko kuća, jednim svratištem i tek izgrađenim molom.⁵

Krajem 19. stoljeća u Rapcu se počinju graditi ljetnikovci, među kojima prvi onaj obitelji Prohaska, podrijetlom iz Češke. Obitelj Prohaska u kući boravi tijekom ljetnih mjeseci, pa ona zapravo predstavlja preteču vikendica u nešto luksuznijem obliku. Drugi poznati rabački ljetnikovac je bio u vlasništvu obitelji Fillinich iz Trsta. Izgrađen je 1904. godine u uvali kraj Male plaže.⁶

Početak 20. stoljeća u Rapcu postoji nekoliko gostionica, a Rapčani su poznati kao dobri ribari i vlasnici jedrenjaka kojima se plovilo i trgovalo od Trsta do srednje Dalmacije. U to vrijeme u Rabac dolazi dosta izletnika zbog njegovih prirodnih ljepota. U rabačku luku redovito uplovljava izletnički brod Liburnia, o čemu svjedoče razglednice iz 1904. i 1910. godine. Prva je poslana u Italiju, a druga u Češku, svjedočeći kako su Česi, koji će stoljeće kasnije postati omraženi gosti, već tada otkrili ljepote Rapca.⁷ U turističkim se vodičima Rabac 1912. godine spominje kao Porto Albona (Luka Labin - Slika 1.) koja se nalazi na Austrijskoj rivijeri, udaljena sat i pol plovidbe brodom od Opatije. Iste se godine spominje i u časopisu *Adria*. Tada su u Rapcu izletnicima i stacioniranim gostima skromne usluge pružali *Albergo al Quarnero*

---

³ MILEVOJ M., *Pozdrav iz Rapca*, Mathias Flacius, Labin, 2005., p. 8.

⁴ BLAŽEVIĆ I., *Turizam Istre*, Savez geografskih društava, Zagreb, 1984., p. 99.

⁵ BURTON R. F., *Bilješke o Istri*, Mathias Flacius, Labin, 2003., p. 138.

⁶ BLAŽEVIĆ I., *Turizam Istre*, op. cit., p. 99

⁷ MILEVOJ M., STRENJA E., *Labin – tragom vjekova*, Mathias Flacius, Labin, 1999., p. 64.

s 8 soba, hotel Alla citta di Albona s dvije sobe i lokal Miramar s dvije sobe. Pored toga, u privatnim kućama iznajmljivalo se sedam dvokrevetnih i veći broj jednokrevetnih soba.⁸

Slika 1. Porto Albona

Izvor: URL 1

Uz samo more, tik do luke, 1925. godine je izgrađen prvi hotel. Nazvan je Città di Trieste, a izgradio ga je tršćanski poduzetnik Emilio Gherdoli. Dio soba je bio namijenjen poslovnim ljudima, koji su u to vrijeme dolazili zbog iskopa boksita u obližnjem selu Cere, odakle je do Rapca izgrađena žičara (Teleferika). Prvi su turisti u hotel Trieste dolazili iz Italije i Austrije, a kako je ubrzo bilo više turista nego slobodnih soba, smješteni su u privatne kuće Rapčana. Vlasnici su kuće prepuštali turistima, dok su sami spavali na tavanu i u konobama.⁹ Navedeni događaji mogu se uzeti kao početak kućne radinosti u Rapcu.

Kako je u to vrijeme kupališni turizam poprilično razvijen, nedaleko od hotela izgrađeno je i gradsko kupalište Portabla s drvenim kabinama za presvlačenje.

---

⁸ BLAŽEVIĆ I., *Povijest turizma Istre i Kvarnera*, Opatija, 1987., p. 174.

⁹ MILEVOJ M., STRENJA E., op. cit., p. 65.

Iznajmljivanje kabina tada je bilo stvar prestiža, pa ih uz turiste koriste i imućni Labinjani.

Drugi hotel, Dopolavoro¹⁰, Rabac dobiva 1938. godine, uz samu šetnicu koja je od luke prema južnoj strani naselja izgrađena početkom 20. stoljeća, zahvaljujući upornom nastojanju tadašnjeg gradonačelnika Francesca Milevoja. U to doba Rabac predstavlja raskrižje pomorskih i drugih putova. Jednom tjedno je postojala i brodska linija s Pulom, a preko nje s Lošinjem i Zadrom. Unatoč uskoj neasfaltiranoj cesti, postojala je i dobra autobusna povezanost s Pulom te Pazinom i kasnije Trstom.¹¹ Tadašnja je riva bila i okretište autobusa (Slika 2.), budući da je cesta prema današnjoj Girandelli bila izgrađena tek nekoliko desetljeća kasnije.

Slika 2. Riva u Rapcu - prva polovica 20. stoljeća

Izvor: URL 2

Nakon Drugog svjetskog rata i povlačenja Nijemaca, naselje ostaje opustošeno i razrušeno. Ljetnikovci obitelji Prohaska i Villinich su uništeni, a prilikom povlačenja je

---

¹⁰ Iako nisu pronađeni zapisi koji to potvrđuju, s obzirom na vrijeme izgradnje, ime hotela moglo bi se povezati s organizacijom Opera Nazionale Dopolavoro, osnovanom u Italiji 1925. O organizaciji Dopolavoro vidi: DUDA I., 2005., p. 33.

¹¹ MILEVOJ M., STRENJA E., op. cit., p. 65

minirano priobalje, srušen svjetionik te je oštećen most na cesti Labin – Rabac. Zbog loše cestovne povezanosti glavnina se putničkog i teretnog prometa prema zaleđu odvija preko rabačke luke. Preko Rapca se doprema građevni materijal za obnovu, hrana te ostali oblici pomoći. Privremeno osposobljen most koji povezuje Labin s Rapcem, potpuno je zamijenjen novim, svečano otvorenim 13. srpnja 1947. godine. Novoizgrađeni most je olakšao dovoz razne robe i namirnica u Labin i okolicu te oživio promet s lukom Rabac koja je predstavljala najkraći put do otoka Cresa i Lošinja.¹² U ovom razdoblju turizam u Rapcu, kao i diljem Jadrana, stagnira. Vrijeme je revitalizacije te Rabac predstavlja prometnu luku, koja svoju važnost može zahvaliti i ugljenokopima u zaleđu.

---

¹² MILEVOJ M., *Do socijalizma i natrag. Labinska novinska kronika 1945.-90.*, Labinska komuna , Labin, 1991., p. 113.

2. IZ RUDNIKA NA PLAŽU

Zahvaljujući bogatstvu rudama, osobito ugljenom, općina Labin je u poslijeratnom razdoblju bila jedna od bogatijih općina u zemlji. Velike zalihe ugljena odredile su industrijski razvoj gospodarstva. Ugljen se na ovom području počeo eksploatirati još za vrijeme mletačke vlasti i nastavlja se sve do 1998. godine, kada je zatvoren ugljenokop Tupljak.

U ratom porušenoj državi novoosnovano poduzeće *Istarski ugljenokopi Raša* (u daljnjem tekstu IU Raša) dobiva izuzetan značaj u procesu obnove i izgradnje.¹³ No, poduzeće se susreće s problemom kadrova, pa se radnike mobilizira iz ostalih krajeva Jugoslavije. Za rad u ugljenokopima se dopremaju ratni i politički zarobljenici, a nerijetko se i prisilno mobilizira seljačko stanovništvo.¹⁴ Labinština uskoro postaje multikulturalno društvo u kojem se uglavnom živjelo u slozi, jer kako znaju reći stariji stanovnici: „U jami smo svi bili jednaki, po nacionalnosti rudari“. Doseljeni su se rudari prvih godina smještali u unajmljenim sobama kod lokalnog stanovništva, a kasnije je rudarsko poduzeće započelo s izgradnjom samačkih hotela, stambenih zgrada, pa i čitavih naselja.

Početak šezdesetih godina, Istarski su ugljenokopi imali svojevrtni gospodarski monopol s oko deset tisuća zaposlenih. Međutim, zbog opće tehnološke preorijentacije s krutih na tekuća i plinovita goriva dolazi do stagnacije i opadanja proizvodnje ugljena. U isto vrijeme iscrpljuju se najrentabilnije naslage ugljena i dolazi se na sve lošije slojeve.¹⁵ Kriza u IU Raša, uz povremene uspone i padove, konačno završava četrdesetak godina kasnije zatvaranjem posljednjeg rudnika.

Opadanjem proizvodnje ugljena, veći se značaj daje ostalim vrstama djelatnosti, među kojima je osobit naglasak stavljen na razvoj turizma, a Rabac se prirodno nametnuo kao okosnica tog razvoja. Radnički savjet IU Raša 1959. godine donosi odluku o gradnji dva samačka hotela u Rapcu.¹⁶ Već sredinom 1960. godine rudari useljavaju u novoizgrađene hotele Marina i Mediteran (Slika 3.) o čemu svjedoči članak

---

¹³ VORANO T., *Istarski ugljenokopi. Četiri stoljeća rudarenja u Istri*, Istarski ugljenokopi, Labin, 1997., p. 131.

¹⁴ MILEVOJ M., *Do socijalizma i natrag. Labinska novinska kronika 1945.-90*, op. cit., p. 27.

¹⁵ PERŠIĆ O., *Dosadašnja turistička izgradnja u općini Labin: Susreti na dragom kamenu*, OOUR Glas Istre, Pula, 1973., p.67.

¹⁶ MILEVOJ M., *ibidem*, p. 116

u Raškom rudaru od 15. travnja 1961. godine u kojemu se hvali novoizgrađeni smještaj: „Najprije smo uspjeli dobiti dnevnu štampu, a nedugo zatim i izvjestan broj gramofonskih ploča, kao i nekoliko šahovskih garnitura [...] uspjelo nam je i da riješimo jedno od glavnijih pitanja, a to je međusmjenska autobusna veza sa Labinom.“¹⁷ Iz članka se također doznaje kako telefonska linija još nije uvedena što stvara probleme, a nedostaje i poštanski ured u naselju. Tekst završava s najavama o planiranom uređenju okoliša i asfaltiranju prilaza.

Slika 3. Marina i Mediteran

Izvor: URL 3

Međutim, rudari nisu znali da za Rabac postoje drukčiji planovi. Prema saznanjima Marijana Milevoja, odluka o gradnji hotela za rudare i njihova kasnija prenamjena, bio je dobro isplaniran potez rukovodstva IU Raša s općinskim političarima. Naime, prema ondašnjim centraliziranim zakonima rudnik nije mogao ulagati u turizam, pa se do hotela došlo zaobilaznim putem. IU Raša je tražio novac iz Beograda za izgradnju samačkih hotela, a nakon završetka izgradnje je zaključeno kako je ostanak samaca u njima bio nepraktičan i neisplativ zbog velike udaljenosti od

---

¹⁷ *Život u novom hotelu*, Raški rudar, Rabac, 15. 4. 1961., p. 10.

rudnika.¹⁸ Stoga je za rudare sagrađen novi samački dom u Labinu, a hoteli u Rapcu su ustupljeni novoosnovanom hotelskom poduzeću Rabac te u njih već 1962. godine ulaze prvi turisti.

2. 1. RABAC – ODMARALIŠTE RUDARA

Krajem 1950-ih Rabac je kupalište lokalnog stanovništva i odmaralište rudara. Nakon poslijeratnog razdoblja i potpune stagnacije, dolazi do porasta domaćeg turizma. Posebna se pažnja pridaje socijalnom turizmu,¹⁹ čiji je osnovni cilj bio da se radnim ljudima omogući korištenje plaćenog godišnjeg odmora izvan mjesta stalnog boravka.²⁰ Takva vrsta turizma je u Jugoslaviji tada već bila dobro organizirana i gotovo su sva veća poduzeća imala svoja odmarališta negdje na Jadranu.

Za odmor rudara i njihovih obitelji u Rapcu je bio organiziran smještaj u prostorijama osnovne škole, improviziranom kampu ispod maslinika na Velikoj plaži ili u kući Faraguna, čiji su se vlasnici nakon rata odselili u Italiju. Iz tekstova objavljenih u *Raškom rudaru* se saznaje kako je većina gostiju bila zadovoljna smještajem i hranom u menzi. Nezadovoljstvo je iskazivano jedino prema slaboj autobusnoj povezanosti Rapca s Labinom, za što se optuživalo lošu organizaciju prijevoznčkog poduzeća Autopromet.²¹ Novo odmaralište prigodnog naziva Rudar otvara se 1965. godine. Odmaralište je moglo primiti 108 osoba, dok je kapacitet menze bio 200 osoba. Nekoliko godina kasnije otvara se i njegova depadansa Fortuna pa kapacitet odmarališta raste na 225 osoba.

Cilj slanja radnika u odmarališta je bio duhovni i tjelesni odmor koji će ih osposobiti za nove, još bolje radne rezultate.²² Stoga je bilo bitno da se stvori idealna slika mjesta na koje se šalje radnike, pa gotovo svi tekstovi objavljeni u *Raškom rudaru* o Rapcu govore u superlativima. U istom je časopisu 15. kolovoza 1962. godine objavljen članak Rabac, koji hvali ulaganja za tekuću sezonu, u kojemu piše kako su „postavljena i dva hladnjaka sa sladoledima Zagrebačke mljekare [...] a uređen je i dio

---

¹⁸ Razgovor s MILEVOJ M., 5. 4. 2016.

¹⁹ O pojmu socijalni turizam vidi: DUDA I., 2005., p. 73.- 80.; DUDA I., 2010., p. 291-298..

²⁰ ANTUNAC I., FRANJIĆ Z., *Turistički savez Hrvatske (1953-1983)*, Turistički savez Hrvatske Zagreb, 1983., p. 38.

²¹ *Odmaramo u Rabcu*: Raški rudar, Rabac, god. 3., br.8., 1. 8. 1960.

²² O radničkim odmaralištima vidi: DUDA I., STANIC I., 2013.

parka s objektom za prodaju pića koji je nekoliko godina propadao. Sada ima i plesni podij, povišeno mjesto za glazbu i dovoljno mjesta za turiste. Taj dio parka ograđen je željeznom ogradom“.²³ Doznaje se kako radničko odmaralište radi od lipnja do početka listopada te kako su radnici uglavnom zadovoljni iako neki imaju pokude. Posebne pohvale su upućene upravniku menze Guljermu Kosu, koji je sve tako dobro organizirao i nabavio dobro vino „koje se ne može nabaviti, ni uz tu cijenu, ni bez nje u ostalim lokalima Labinštine“.²⁴

No, kao i u većini radničkih odmarališta u to doba, i u IU Raša je postojao problem motivacije radnika za odlazak na ljetovanje,²⁵ o čemu se i piše 1964. godine. U članku, predsjednik sindikalne podružnice objašnjava kako lokalni rudari za vrijeme godišnjih odmora obavljaju poljodjelske radove, a samci odlaze svojim obiteljima koje su ostale u rodnom kraju. Istovremeno se ističe i kako je upravo nedovoljan odmor radnika za vrijeme godišnjih odmora razlog velikog broja bolovanja i ozljeda na radu u poduzeću.²⁶

Iako su odmarališta u tisku uvijek predstavljana u najboljem svjetlu, daleko je to bilo od luksuza i udobnosti koju su pružali hoteli za komercijalni turizam, koji je upravo zahvaljujući IU Raša uzimao sve više zamaha.

---

²³ *Rabac*: Raški rudar, god. 4., br. 15., 15. 8. 1962., p. 3.

²⁴ *Rabac*: Raški rudar, op. cit., p. 3.

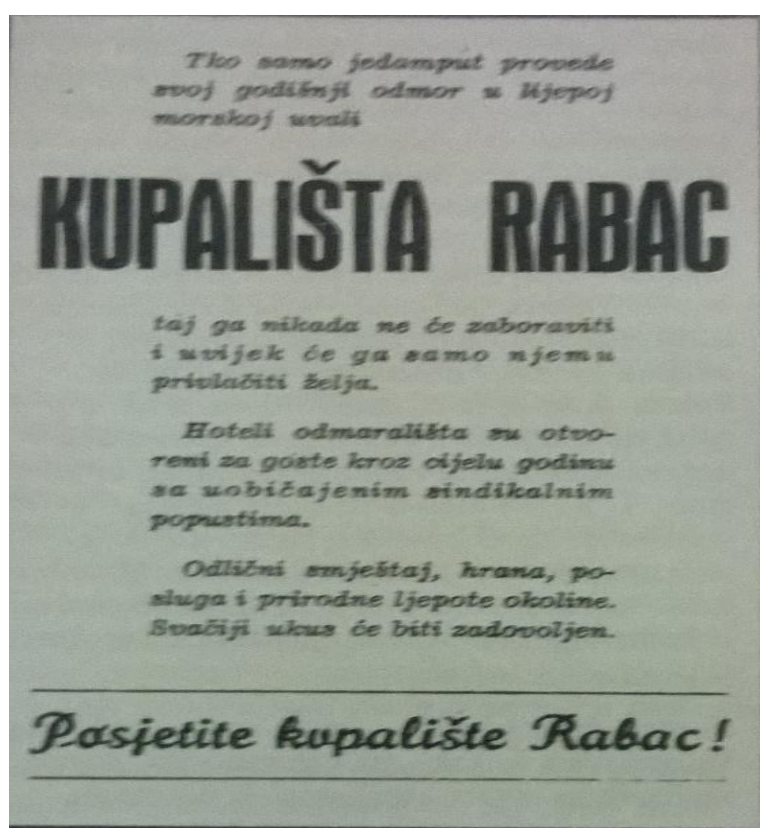
²⁵ O problematici odlazaka u radnička ljetovališta vidi: DUDA I, 2005., p. 86. – 87.; DUDA I, 2010. p. 300.-301.

²⁶ *Zašto rudari malo koriste odmarališta*: Raški rudar, 15. 12. 1964., p. 4.

3. RAZVOJ ORGANIZIRANOG TURIZMA

Nakon Drugog svjetskog rata prvi inozemni posjetitelji u Rabac dolaze iz Njemačke. Prema *Raškom rudaru* koji već tada „navija“ za turizam, 1955. godine uz 1499 domaćih, u Rapcu borave i 163 stranca.²⁷ Malobrojni turisti odsjedaju u hotelu Primorje, nekadašnjem Albergo di Trieste, i kod privatnih iznajmljivača. Iste godine se u knjižici *Labin kroz stoljeća* novinara M. Marića-Monya objavljuje prvi propagandni letak (Slika 4.) o rabačkoj turističkoj ponudi.

Slika 4. Propagandni letak

Izvor: Milevoj M., *Do socijalizma i natrag. Labinska novinska kronika 1945.-90.*

U skladu s vremenom u kojem je objavljen, letak se obraća domaćim turistima nudeći sindikalne popuste. Rabac je, unatoč propagandi, još neko vrijeme ostao tek omiljeno kupalište Labinjana, koji do njega dolaze pješice jer su autobusne karte preskupe. Najčešće se kupalo na tzv. Velikoj plaži, skrivajući se u hladu maslina, gdje će se za nekoliko godina izgraditi autokamp, omiljen Austrijancima i Nijemcima.

---

²⁷ MILEVOJ M., *Do socijalizma i natrag. Labinska novinska kronika 1945.-90.*, op. cit., p. 113.

Tadašnje generacije nisu u potpunosti bile spremne na planirani način razvitka, djelomično zbog zatvorenosti sredine orijentirane ka rudarenju, a djelomično i zbog još uvijek postojećeg animoziteta prema Nijemcima, na koje se i desetak godina nakon rata gledalo kao na okupatore. O stanju u društvu tih godina govori i anegdota Eugena Kršulje koju Marijan Milevoj citira u knjizi *Labin, tragom vjekova*: „Sredinom šezdesetih u Rabac je došla velika karavana DKW automobila. Da bi im olakšali kretanje mjestom, strijelicama smo im obilježili smjer kojim su trebali doći do hotela Marina i Mediteran. Danas nešto sasvim uobičajeno i normalno. Međutim umjesto eventualne pohvale, iz općinskog sam vrha dobio zamjerke. Čim je doznao za putokaze, jedan od općinskih čelnika odmah me pozvao, žestoko 'oprao' i bez mnogo mogućnosti za dijalog naredio da se improvizirani putokazi odmah skinu, 'jer tko je vidio da se u našoj zemlji Nijemcima označava kretanje'“.²⁸

Da postoji težnja k razvitku turizma vidljivo je iz činjenice da je 1959. godine izrađen *Dugoročni program razvitka turizma na području općine Labin*,²⁹ koji analizira postojeće stanje i donosi plan za daljnji razvitak. Iako Labinština, a posebno Rabac ima sve predispozicije za razvoj turizma, zbog pretežne orijentacije na unapređenje rudarstva i industrije, taj potencijal ostaje neiskorišten. Neke od postojećih predispozicija spomenute u tom planu su: pogodan prirodno-geografski položaj, dobra prometna povezanost te poljoprivredna proizvodnja, trgovačka i ugostiteljska mreža s mogućnošću za daljnje proširenje. U istom se planu navode i postojeće smještajne jedinice iz kojih proizlazi kako u Rapcu postoje dva hotela (Primorje i Jadran) s ukupno 52 kreveta, jedno odmaralište (u kući Faraguna) za radnike IU Raša s 25 ležaja te jedno dječje ljetovalište s 40 ležaja. Uz navedene smještajne kapacitete postoji i jedna gostionica. Iz navedene analize donijet je zaključak kako postoji potreba veće orijentacije ka razvoju turizma te se donose mogućnosti daljnjeg razvoja poboljšanjem postojećih jedinica i izgradnjom novih smještajnih objekata.

Na ekspanziju turističke djelatnosti u Rapcu, ali i na razini cijele Hrvatske utjecala je nova ekonomska politika Jugoslavije. Nakon poslijeratnog razdoblja u kojem se fokusiralo na obnovu i industrijalizaciju zemlje te razdoblja u kojem se poticao domaći i socijalni turizam, početkom šezdesetih donose se reforme koje otvaraju

---

²⁸ MILEVOJ M., STRENJA E., op. cit., 1999., p. 66.

²⁹ *Dugoročni program razvitka turizma na području općine Labin*, Zavod za ekonomiku Pula, 1959.

tržište te privatnom kapitalu daju veće slobode.³⁰ Slijedom toga intenzivnije se ulaže u razvoj turizma u Rapcu, gradnju novih hotela i popratnih turističkih sadržaja.

3. 1. HOTELSKO PODUZEĆE RABAC

Iako se u Rapcu kroz povijest, u različitim etapama, razvijala turistička djelatnost, 28. prosinca 1961. godine se uzima za datum u kojem se započinje s organiziranim turizmom.³¹ Naime, tog je datuma osnovano Ugostiteljsko poduzeće Rabac na osnovi *Uredbe o osnivanju poduzeća* i *Statuta Općine Labin*.³² Iste godine IU Raša novoosnovanom poduzeću predaje hotele Marinu te Mediteran koji je još bio u izgradnji. Godinu dana nakon toga, pripaja mu se i Ugostiteljsko poduzeće Jadran u sklopu kojega su hoteli Primorje i Jadran. Bila je to baza za daljnje investicije i razvitak masovnog turizma.

Prva važnija investicija je bila adaptacija hotela Mediteran, koji tada nije imao kuhinju, te dovršavanje hotela Marina. U kolikoj se žurbi sve spremalo za nadolazeću sezonu svjedoči izjava M. Ilijašića komercijalnog direktora poduzeća: „Sjećam se da se početkom lipnja održavao nogometni turnir Kvarnerska rivijera, a mi još nismo imali krevete za hotelske sobe. Igrači Dinama iz Zagreba, koji su umorni stigli u Rabac, morali su nekoliko sati sjediti na terasi hotela jer su kreveti došli tek negdje poslijepodne“.³³ Neovisno o početnim propustima, prva je sezona prošla uspješno. U nadolazećim godinama nastavilo se s daljnjim investicijama i izgradnjom novih smještajnih kapaciteta, što je kronološki prikazano Tablicom 1.

Kao što je vidljivo iz tablice, hotelske smještajne jedinice u Rapcu su većinom izgrađene u razdoblju od 1961. do 1971. godine. Važno je napomenuti da upravo u tom desetljeću turistička djelatnost, zbog svojih višestruko pozitivnih društveno-ekonomskih efekata, predstavlja strategijsku okosnicu razvoja SFRJ. Kako je ekonomska pomoć zapadnih zemalja, koje su u poslijeratnom razdoblju pomagale gospodarstvo, znatno smanjena šezdesetih, a na naplatu su došli i raniji dugovi,

---

³⁰ BLAŽEVIĆ I., *Turizam Istre*, op. cit., p. 101.

³¹ MILEVOJ M., STRENJA E., *Labin – tragom vjekova*, op. cit., p. 66.

³² VLAČIĆ E. i dr., *Rabac d.d. Monografija uz 50. obljetnicu tvrtke*, Rabac, 2011., p. 33.

³³ ibidem, p. 34.

Jugoslavija se našla na političkoj i gospodarskoj prekretnici.³⁴ Donošenjem prve reforme 1961. godine, a potom i druge privredne reforme 1965. godine, različitim se ekonomskim mjerama poticao razvoj turizma. Kako je komercijalni turizam tek bio u začetku, najviše se investiralo u prometnu i smještajnu infrastrukturu. Od reforme 1961. godine banke mogu davati kratkoročne i dugoročne kredite iz sredstava društvenih fondova kojima su upravljale, dok privrednom reformom postaju odgovorne klijentima, a ne izravno državi.³⁵ Jugoslavija je beneficiranjem kamatom stimulirala banke na davanje kredita za razvoj turističkih usluga, a regresnom kamatom su stimulirana hotelska poduzeća na uzimanje takvih kredita.

Tablica 1. Izgradnja smještajnih kapaciteta u Rapcu od 1960. do 1986. godine

Godina	Naziv	Broj ležajeva
1960.	hotel Mediteran	210
1961.	hotel Marina	136
1963.	depandansa Primorje	20
1964.	turističko naselje St. Andrea (4 paviljona)	432
1965.	odmaralište Rudar	85
1966.	5. paviljon u turističkom naselju St. Andrea	151
1967.	hotel Lanterna proširen kamp Oliva	335 dodatnih 1000
1969.	turističko naselje Girandella (5 hotela, 5 obiteljskih vila)	1325
1970.	hotel Apollo	110
1970. – 1971.	hotelsko naselje Maslinica (hoteli Mimosa, Hedera, Narcis)	819
1971.	hotel Istra (bivši Rudar)	225
1981. – 1982.	rekonstrukcija Maslinice	
1986.	rekonstrukcija Marine i Mediterana hoteli Castor i Pollux u turističkom naselju St. Andrea	dodatnih 100 dodatnih 450

Izvor: Prema podacima u Milevoj M., *Kartulini z Labinščine, Mathias Flacius, Labin, 1987.*

³⁴ BATOVIĆ A., *Od ekonomske reforme do Brijunskog plenuma –Američki i britanski izvještaj o Hrvatskoj (1946. – 1966.):* Historijski zbornik, god. LXIII (2010), br. 2., p. 540.

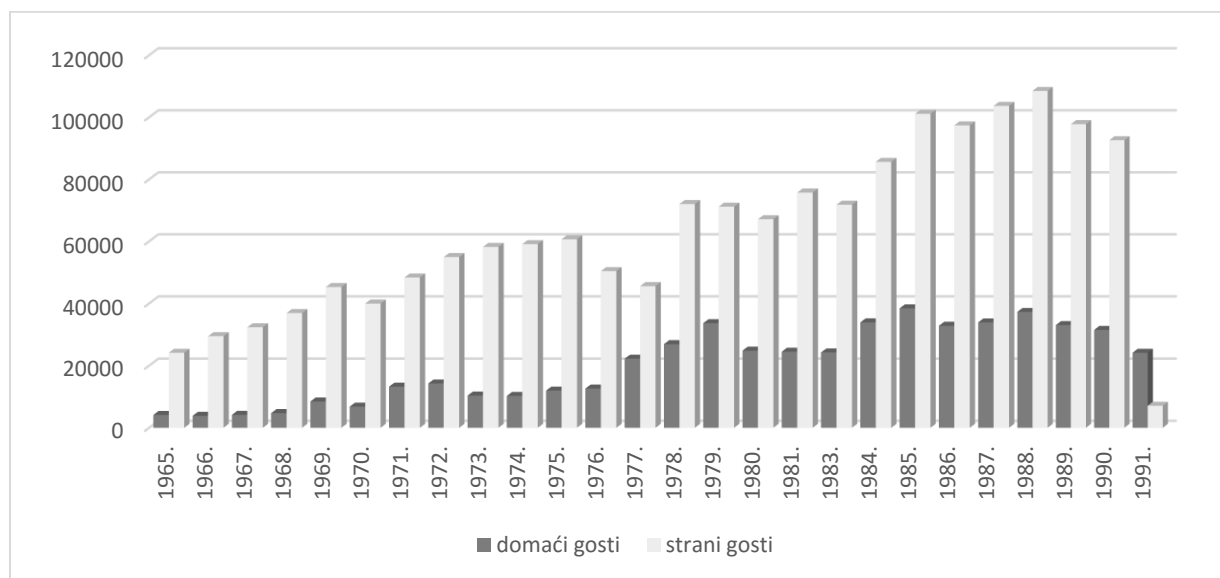
³⁵ BATOVIĆ A., op. cit., p. 544.

Hotelski su kapaciteti u Rapcu u deset godina višestruko uvećani, a investicije su vršene isključivo iz kredita. Krediti su dobivani na rokove od 11 do 25 godina uz 2,5 % do 6 % kamata. Zbog nepodmirivanja svojih obveza nastalih po beneficiranim kamatama, SFRJ je dovela banke u situaciju da nisu u stanju izvršavati obveze po ugovorima s investitorima-hotelijerima.³⁶ Investicije u obimu u kojem su bile do sedamdesetih nisu se više ponovile, postojeći su objekti periodički adaptirani i proširivani, a fokus je stavljen na investiranje u dodatni sadržaj.

3. 1. 1. Više gostiju, nego kreveta

S popunjavanjem kapaciteta, Rabac nije imao problema, štoviše potražnja je bila veća od ponude u prvih deset godina. Rabac se od početka organiziranog turizma orijentirao ka inozemnim gostima, koji u nekim godinama i višestruko nadmašuju broj domaćih. Trend kretanja broja gostiju najbolje prikazuje ovisnost turizma o ekonomsko-političkoj situaciji.

Grafikon 1. Kretanje broja domaćih i stranih gostiju od 1965. do 1991. godine

Izvor: Prema podacima iz *Dokumentacija - promet turista u primorskim općinama*, Republički zavod za statistiku, 1965. – 1991.

³⁶ PERŠIĆ O., op. cit., str. 71.

Analizom dolazaka domaćih gostiju (Grafikon 1.), ne uočava se veći rast sve do 1979. godine, što je moguće objasniti ekonomskom situacijom nakon donošenja privredne reforme. Kao posljedica smanjivanja investicija i inflacije dolazi do rasta nezaposlenosti, raslojavanja u društvu te manje platežne moći. Istovremeno, rastu cijene te se snižava standard života, posebno radničkog dijela stanovništva, što djeluje destimulirajuće na domaći turistički promet. Bitno je, međutim, napomenuti kako su u tom razdoblju inozemni turisti imali prednost nad domaćima, koji su zbog slabije kupovne moći predstavljali svojevrsnu rezervu u slučaju da sezona podbaci. O jednoj takvoj sezoni direktor tadašnjeg OOUR Turizam kaže: „Sjećam se da je [...] OOUR Turizam podigao cijene hotelskih usluga za čak 30 % tako da su 1976. godine hotelski kapaciteti bili gotovo prazni jer su cijene u drugim dijelovima Istre ostale iste [...] Trebalo je spasiti turističku sezonu [...] Silvana Zahtilu, koji je tada bio direktor turističkog naselja Girandella i Edija Černjula, koji je radio u službi prodaje uputio sam u najveće jugoslavenske tvrtke [...] kako bi sa njihovim sindikatima ugovorili odmor u Rapcu, i to sa 30 % manjom cijenom. Dvadeset dana nakon što su se vratili, Rabac je bio pun domaćih gostiju, i to je 1976. godine spasilo turističku sezonu.“³⁷

Pod utjecajem druge naftne krize, nagli rast u sedamdesetima doveo je do naglog pada standarda početkom osamdesetih. Na naplatu dolaze zaduženja koja država više nije sposobna vraćati.³⁸ U Jugoslaviji početkom sezone 1980. godine dolazi do devalvacije dinara što dovodi do visoke stope inflacije. Kako zemlja nije bila u stanju plaćati uvoz, s tržišta nestaje gotovo sva uvozna roba te nastaju prekidi u proizvodnji. Ovakva situacija dovela je do problema u opskrbi namirnicama u trgovini i ugostiteljstvu, o čemu se pročulo i van granica Jugoslavije: „Naši najčešći gosti, Nijemci i Austrijanci, mjesecima prije sezone bili su informirani o našim poteškoćama u snabdijevanju [...] tu su i loše vijesti s naših mjenjačnica, benzinskih pumpi“.³⁹ Unatoč poteškoćama, popunjenost Rapca je zadovoljavajuća do početka Domovinskog rata kada turiste zamjenjuju prognanici.

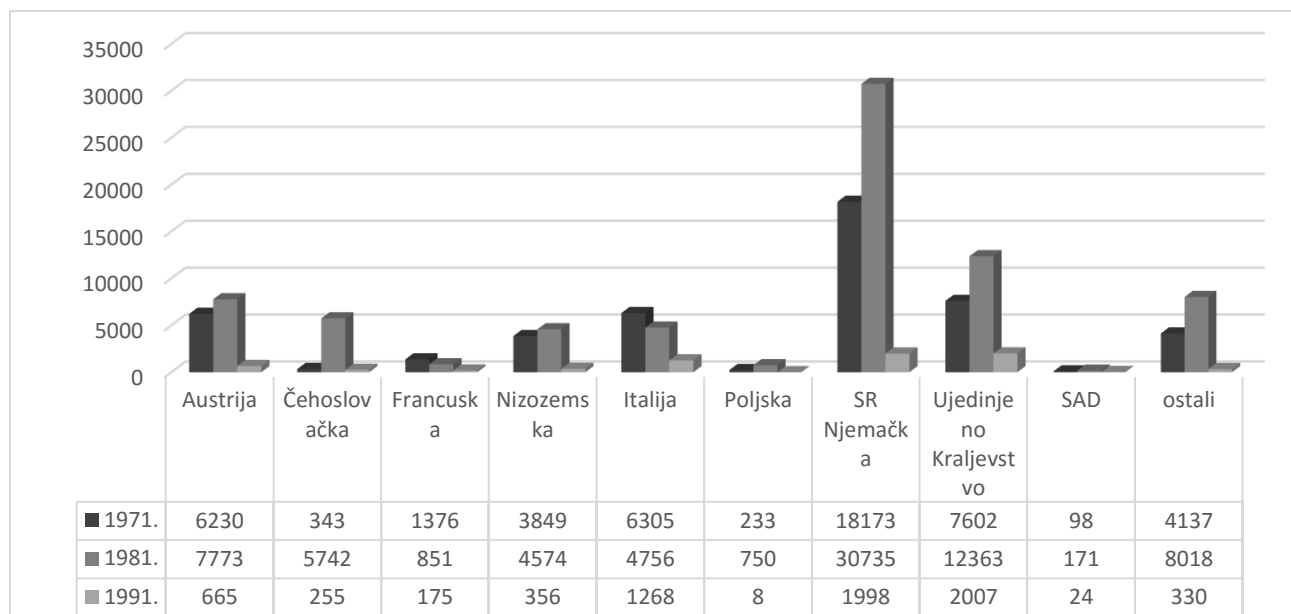
---

³⁷ VLAČIĆ E. i dr., op. cit., 2011., str. 51.

³⁸ DUDA I., *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970.-ih i 1980.-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010., p. 28.-29.

³⁹ *Zbog čega slabije nego lani*: Rabac – list radnika SOUR-a „Rabac - Labin“, kolovoz 1982.

Grafikon 2. Struktura gostiju po državama iz kojih dolaze za 1971., 1981. i 1991. godinu

Izvor: Prema podacima iz *Dokumentacija - promet turista u primorskim općinama*, Republički zavod za statistiku, 1971., 1981., 1991.

Zanimljivo je, da su se prvih godina od osnivanja poduzeća smještajni kapaciteti prodavali samo na osnovi skica hotela koji su se u Rapcu tek trebali graditi, ili su pak bili u izgradnji. U tom su razdoblju rabački gosti bili klijenti dviju najvećih turističkih agencija – Neckermann i Yugotours koji je punio 50 % kapaciteta u Rapcu i to najčešće s Britancima.⁴⁰ Daleko najbrojniji gosti Rapca dolaze iz SR Njemačke, čiji je udio u ukupnom broju oko 40 %, nakon kojih slijede gosti iz Engleske s oko 16 % i tek potom iz Austrije, Italije i Čehoslovačke (Grafikon 2.).

Čehoslovaci su godinama bili vjerni posjetioци Rapca, iako omraženi među hotelijerima, zbog slabije kupovne moći naspram Nijemaca i Britanaca. „Čehoslovački su turisti dolazili preko agencije Čedok. Umjesto vodiča, imali su policijskog radnika koji je stalno motrio na njihovo ponašanje i kretanje, jer su oni, nezadovoljni situacijom u vlastitoj zemlji, stalno vrebali priliku da se iz nje izvuku. Jugoslavija je službeno bila zemlja korak bliže ostvarenju njihova sna o prelasku sve slabije čuvane granice prema zapadu [...] Upravo se oko toga zbila jedna zgoda. Otprilike, nakon što su boravili u hotelu oko tjedan dana, do mene dođe jedan Čehoslovak s informacijom da im se izgubio jedan zemljak, ali da ništa ne brinem i nikome ne pričam, osobito ne njihovu

⁴⁰ VLAČIĆ E. i dr., op. cit., str. 37.

'vodiču', jer da to nije prvi put, da se njemu pamćenje gubi često, ali da će se on sigurno vratiti. Pretpostavljao sam o čemu se radi, u što sam se i uvjerio nekoliko dana kasnije, kad sam od njih doznao da je već na sigurnom, s onu stranu granice."⁴¹

Ovakvih i sličnih se priča može sjetiti gotovo svaki ondašnji zaposlenik Rapca, ipak u Rabac se prije svega dolazilo na odmor i opuštanje. Rabački su hotelijeri ubrzo shvatili da turistima nisu dovoljni sunce i more, pa su se trudili sadržajno obogatiti mjesto. Na terasama hotela se održavaju plesne večeri, a otvorena su i dva noćna kluba, prvi u turističkom naselju St. Andrea, a drugi na Girandelli. Otkupljen je teretni brod Monsun, koji je preuređen u putnički nudio izlete na more. Izlete su nudile i agencije i to najčešće u Pulu, Postojnu i naravno Veneciju.

Najzabavnije je bilo na terasi hotela Marina, popularno nazvanoj Bašta. „Ovdje naime večeri nisu dosadne. Uvijek se događa nešto novo: nastupi folklornih grupa, plesnih klubova s latinsko-američkim plesovima ili modernim baletom, ciganka Raya sa čuvenim orkestrom Sareroma, Miss Jadrana, Miss toples, izbor za Mistera“.⁴² Bašta je u ono vrijeme predstavljala „glavni centar zbivanja. Tamo se znalo da će se mladež okupiti, da će tu bit i domaćih i stranih i da ćemo se svi dobro zabaviti“.⁴³

Ipak, u Rabačkom su listu vrlo kritični prema kulturno-zabavnoj ponudi koju smatraju „klasičnom, tradicionalnom i stereotipnom“.⁴⁴ s nedostatkom „raznovrsnosti, svježine domaćih raspoloženja, igara, manjih spektakala na moru, šarma“.⁴⁵ Već tada se zaključuje kako turistima treba ponuditi autentičnost o čemu govori članak zanimljiva podnaslova *Strancu nudimo surogate njegovih zabavnih pjesama – a on strpljivo čeka Nadalinu*. Autor članka zapaža kako u Rapcu nedostaje autentične ponude koja će uključivati folklorne običaje, tradicionalnu kuhinju ali i suvenire koje bi mogli izraditi lokalni umjetnici te zaključuje kako je „najteže biti svoj“.⁴⁶

---

⁴¹ Razgovor sa Milevoj M., 5. travnja 2016.

⁴² *Zabavni život u Rapcu*: Rabac – list radnika SOUR-a „Rabac - Labin“, kolovoz 1982.

⁴³ Razgovor sa M. G., 19. ožujka 2016.

⁴⁴ *Zabavni život u Rapcu*: Rabac – list radnika SOUR-a „Rabac - Labin“, srpanj 1982.

⁴⁵ ibidem

⁴⁶ *Kako biti svoj*: Rabac – list radnika SOUR-a „Rabac - Labin“, kolovoz 1982.

3. 1. 2. Sezona će nas spasiti

Prvi kuhari i konobari Ugostiteljskog poduzeća Rabac bili su pomorci i osoblje koje je do tada radilo u kuhinjama IU Raša. Kada je izgrađeno turističko naselje St. Andrea, u Rapcu su zaposleni i prvi labinski učenici koji su završili ugostiteljsku školu u Puli, a u prvim je godinama uspostavljena i dobra suradnja sa srednjoškolskim centrom u Labinu u kojemu se ponuda obrazovanja širi na zanimanja vezana uz ugostiteljstvo.

Kao što je već rečeno, Labinština je do osnivanja hotelskog poduzeća u Rapcu bila pretežno industrijski orijentirano područje. Slijedom različitih promjena u gospodarstvu, opada industrijska proizvodnja te raste nezaposlenost, stoga ne čudi da je mogućnost rada u turizmu bila vrlo privlačna, posebno ženama i mladima. Sezonski je rad, prije svega predstavljao priliku za dobru, brzu, činilo se i laku zaradu, a i pomisao da će se u šest mjeseci zaraditi dovoljno za život cijele godine zvučala je primamljivo.

Paralelno s izgradnjom novih kapaciteta i zapošljavanjem sve većeg broja djelatnika, radilo se na podizanju kvalitete pružene usluge, jer „hotel je relativno lako izgraditi, mnogo je teže i složenije obrazovati kadar, stvoriti dobro uhodan i uigran tim“.⁴⁷ Sklapanjem ugovora s agencijom Yugotours, koja je dovozila uglavnom britanske goste, došlo je do problema u razumijevanju, jer naime, „u ono se vrijeme u srednjim školama pretežito učio njemački jezik [...] Stoga smo grupu djelatnika Rapca 1968. godine poslali na usavršavanje engleskog jezika u London, na mjesec dana“.⁴⁸

Međutim, nakon prvotnog entuzijazma, bilo je sve manje zainteresiranih za rad u turizmu. Turistička djelatnost, kao visoko radno intenzivna te specifična zbog sezonalnosti, postaje neprivlačna, pa se hotelijeri susreću s deficitom, što se posebno ističe kod kvalificiranih i visoko obrazovanih djelatnika. U članku *Kadrovi*, list Rabac donosi tablicu iz koje se iščitava kako nedostaje 10 djelatnika s VSS te 45 polukvalificiranih, dok postoji višak od 67 nekvalificiranih djelatnika.⁴⁹ Problem se pokušava riješiti održavanjem različitih edukacija kojima bi se podigla kvaliteta rada kod postojećih djelatnika, o čemu redovno piše rabački list. Istovremeno se, u skladu

---

⁴⁷ MILEVOJ M., *Do socijalizma i natrag. Labinska novinska kronika 1945.-90.*, op. cit., p. 120.

⁴⁸ VLAČIĆ E. i dr., op. cit., p. 39.

⁴⁹ *Kadrovi*: Rabac – list radnika SOUR-a „Rabac - Labin“, prosinac 1978.

s ondašnjom politikom, radnicima dodjeljuju stanovi i osiguravaju povoljni krediti za izgradnju obiteljskih kuća te se tako osiguravaju uvjeti koji smanjuju fluktuaciju radnika.

3. 2. KUĆNA RADINOST

Turistička ekspanzija Rapca, koja se vremenski podudara s krizom rudarenja na Labinštini, popraćena je ubrzanom izgradnjom privatnih kuća za stalni boravak i rekreaciju. Zbog nedostatka smještajnih kapaciteta, općina Labin je poticala gradnju privatnih kuća u Rapcu, koje su se najčešće gradile novcem dobivenim iz kredita.

Kako je turizam predstavljao djelatnost od posebnog značaja za cjelokupni razvoj u *Službenom listu FNRJ* 1963. je godine objavljena *Odluka o odobravanju kredita određenim domaćinstvima radi povećanja kapaciteta i poboljšanja uvjeta i smještaja i prehrane turista*. Odlukom se odobravaju krediti ugostiteljskim poduzećima radi kreditiranja domaćinstava te neposredno domaćinstvima, a sve u svrhu povećanja kapaciteta i poboljšanja uvjeta u mjestima u kojima postojeći turistički objekti ne mogu podmiriti potrebe turizma.⁵⁰ U narednih pola stoljeća dolazi do intenzivne apartmanizacije što se može vidjeti usporedbom vizure Rapca (Slika 5.).

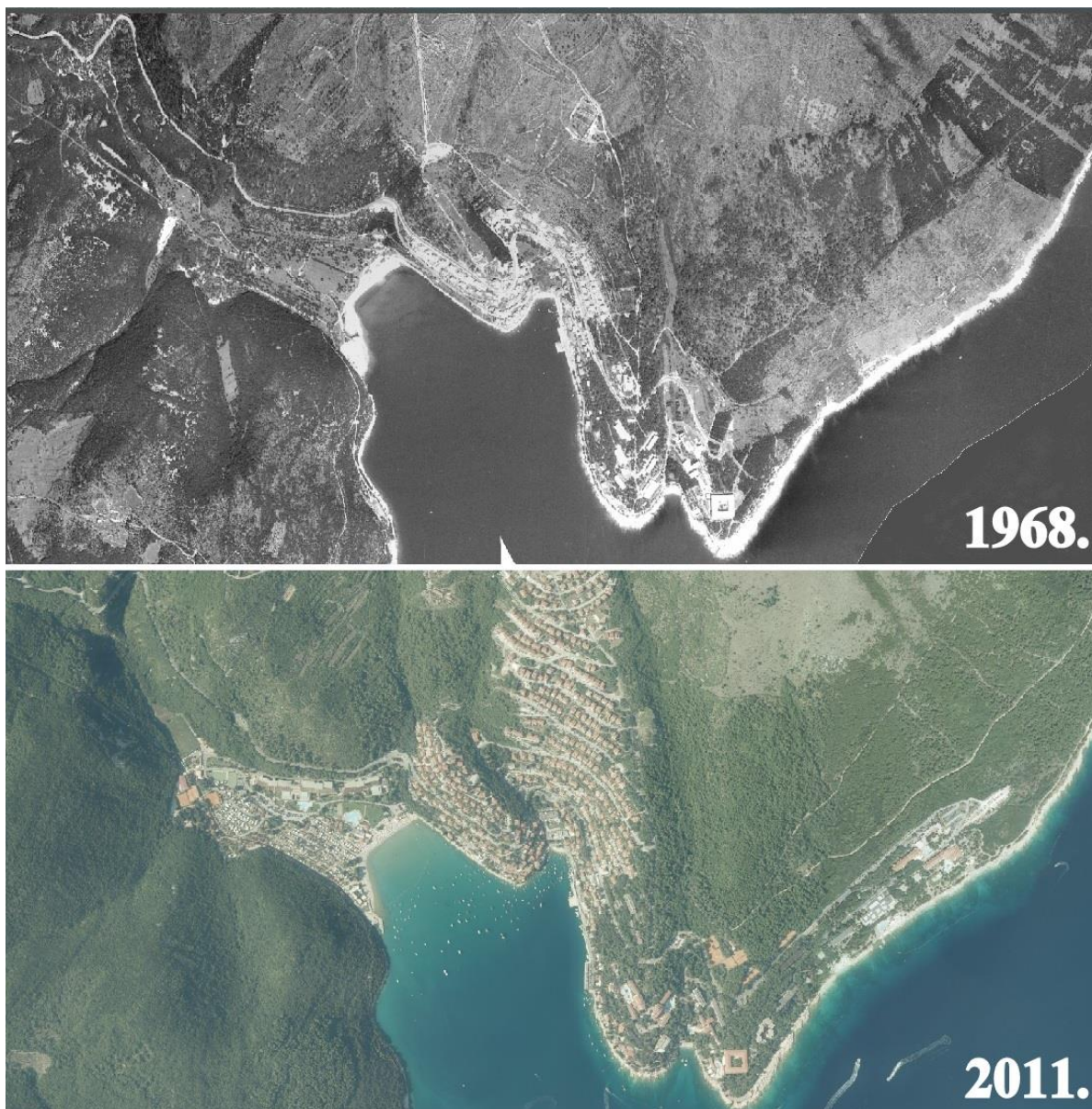
O gradnji obiteljskih kuća u to vrijeme M. G., dugogodišnja turistička vodičkinja i privatna iznajmljivačica iz Rapca navodi: „To su bili rudari koji su htjeli i mogli uzeti kredite [...] i dobili su povoljne kredite. Evo na primjer ja osobno, isto smo imali jako povoljan kredit [...] radili smo svi, muž je dela, s jednom plaćom moga si živjet, a s drugom plaćat kredite, bila je samo 2 % kamata [...] evo taj odnos nekad i danas, velika je razlika. Osim toga, kraj '78. i '80., onda je bila velika inflacija. Svi smo mi pretvarali dinare naše u D-marke i onda smo time zadržavali taj kurs. Tako smo mi pet godina prije otplatili svoje kredite.“⁵¹

---

⁵⁰ *Odluka o odobravanju kredita određenim domaćinstvima radi povećanja kapaciteta i poboljšanja uvjeta i smještaja i prehrane turista*: Službeni list FNRJ, br. 12., god. XIX, Beograd, 27. ožujka 1963.

⁵¹ Razgovor sa M. G., 19. ožujka 2016.

Slika 5. Rabac nekad i danas

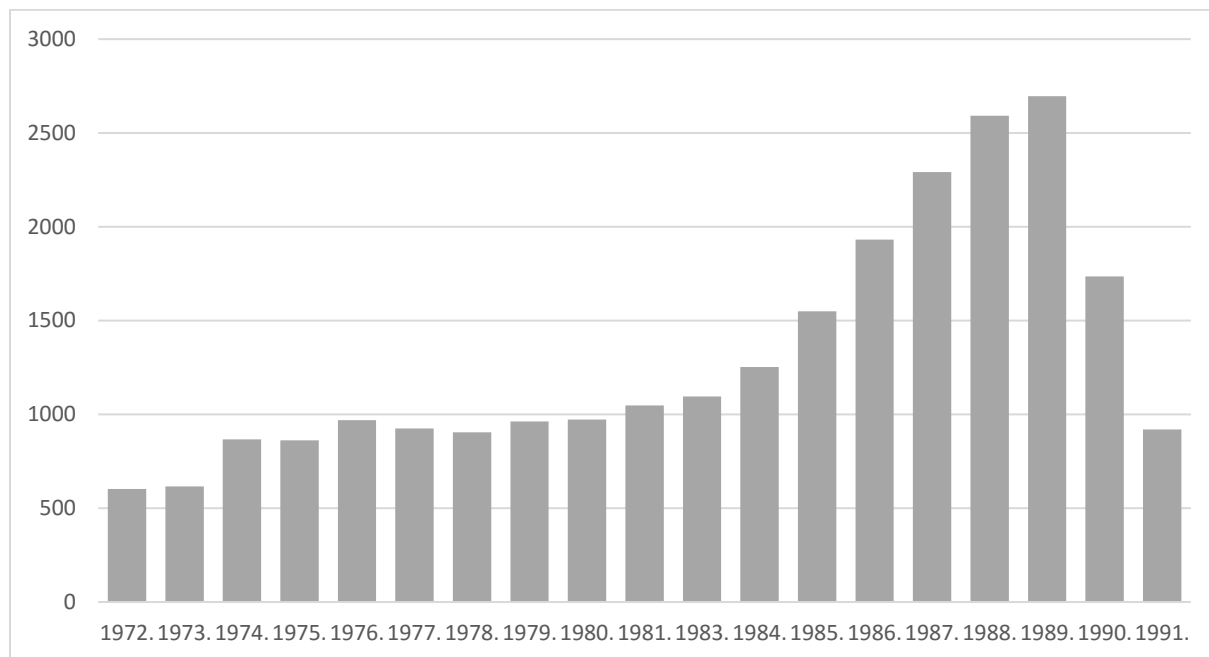
Izvori: URL 4

Uskoro se Rabac iz mirne ribarske lučice preobražava u turističku destinaciju, u kojoj svaki stanovnik želi uzeti svoj dio turističkog dinara. Od stotinjak ležaja, koliko ih se nudilo početkom šezdesetih, u 1972. godini ih se nudi preko 600, a već 1974. godine preko 800. Ipak, najveći je broj smještajnih jedinica u privatnom vlasništvu sagrađen u posljednjih pet godina osamdesetih (Grafikon 3.), što se može objasniti visokom inflacijom koja je „pojela kamate“, pa su se „kuće gradile za cijenu jedne žvakaće“.⁵²

---

⁵² Razgovor sa M. G., 19. ožujka 2016.

Grafikon 3. Kretanje broja smještajnih jedinica u privatnom vlasništvu od 1972. do 1991. godine

Izvor: Prema podacima iz *Dokumentacija - promet turista u primorskim općinama*, Republički zavod za statistiku, 1972. – 1991.

U prvim godinama kućne radinosti problem je predstavljala jezična barijera. Naime, većina je turista dolazila s njemačkog govornog područja, a u poslijeratnom razdoblju njemački jezik gotovo nitko nije govorio. „Pričali smo rukama, nogama, snalazili smo se. S vremenom je bilo lakše, naučili smo osnove, a i oni su naučili nešto po naše“.⁵³

Početak šezdesetih u Rapcu su zauzeli svi kapaciteti što vjerno predočava važnost kućne radinosti, koja zbog nedovoljnog broja hotelskih smještajnih jedinica predstavlja ključni čimbenik u popunjavanju kapaciteta. Sve više stanovništva se uključuje u turizam, izdavanje soba na početku predstavlja priliku za podebljavanje kućnog budžeta, a kasnije i djelatnost od koje se živi. Međutim, 1967. godine Sabor SR Hrvatske donosi odluku da oni iznajmljivači koji po članu obitelji imaju veći prihod od 120 dinara godišnje, gube pravo na dječji doplatak, što je dovelo do toga da su gotovo svi iznajmljivači u Rapcu otkazali ugovor o iznajmljivanju.⁵⁴

⁵³ Razgovor sa M. G., 19. ožujka 2016.

⁵⁴ MILEVOJ M., *Do socijalizma i natrag. Labinska novinska kronika 1945.-90.*, op. cit., p. 114.

Ovakva odluka ocrtava ondašnju politiku u kojoj je konstantno postojao strah od bogaćenja. U Jugoslaviji je deklarativno dopuštena egzistencija privatnog sektora, kojemu je međutim dopušten razvoj isključivo u ograničavajućem okviru ustavnih i zakonskih rješenja. Smatralo se da „privatni sektor rađa kapitalizam – i ugrožava socijalističko društveno uređenje“. Uz to, smatralo se kako je privatni sektor izvor različitih negativnih društvenih pojava kao što su: neopravdano bogaćenje, pljačka društvenog vlasništva, neplaćanje poreza, produbljivanje socijalnih razlika, mito i korupcija.⁵⁵ U kontekstu turizma, privatni iznajmljivači i ugostitelji bili su dobrodošla pojava na tržištu, ali samo ako i dok državna poduzeća ne uspijevaju zadovoljiti turističke potrebe mjesta.

Dakle, vlast je poticala kućnu radinost, ali ju je istovremeno i ograničavala u strahu da bi se pojedinci mogli obogatiti. U takvim su se uvjetima iznajmljivači snalazili na različite načine, ne bi li izbjegli ograničavajuće zakone i uredbe. Sobe i apartmani su se u ono vrijeme iznajmljivali preko Turističkog društva Rabac kojemu su plaćane pristojbe i koji je određivao cijene najma pa su mnogi, da izbjegnu dodatne troškove, iznajmljivali sobe u vlastitom aranžmanu. Kako onda nije bilo interneta, a i telefonski su impulsi bili skupi, rezervacija se vršila poštom. Dopisivanje bi započelo u zimu i do početka sezone se dogovorila rezervacija s potpunim povjerenjem i bez akontacije.⁵⁶⁵⁷

Snalažljivost u zaobilaženju zakona i uredbi A. K. opisuje i na primjeru kada su, nakon nekoliko uspješnih sezona odlučili nadograditi kuću i uz dva postojeća, izgraditi dva nova apartmana. „Napravili smo projekt i otišli tražiti građevinsku dozvolu. Nisu nam je htjeli dati, jer po zakonu ne smijemo imati više od dva stana [...] jer to je već kapitalizam, ti se želiš bogatit [...]. I šta smo napravili. [...] Projektant je iz hodnika jednog stana napravio ulaz u drugi, i isto na gornjem katu [...] i to smo prikazali kao jedan veliki stan od 172 m² po etaži“.⁵⁸

Osamdesetih je godina turizam postao osnovna djelatnost Rapčana, gotovo da nije bilo kuće koja nije imala apartmane. Zakonska je regulativa bila sve blaža, pa je bilo jednostavnije iznajmljivati. Potražnja nije opadala, štoviše u razdoblju od 1985. do

---

⁵⁵ CAR K., GRBIĆ Č., *Privatni sektor u turizmu*: Turizam, god. 34., br. 35., svibanj 1986., str. 121.

⁵⁶ *Zakon o ugostiteljskoj i turističkoj djelatnosti (pročišćeni tekst)*, N. N., br. 29., god. XXXVII, 1981. čl. 120.

⁵⁷ Razgovor sa A. K., 19. ožujka 2016.

⁵⁸ Ibidem

1989. godine ostvaren je najveći broj noćenja u kućnoj radinosti. Apsolutni rekorder je bila 1988. godina s 155175 noćenja.

Kraj desetljeća predstavlja i kraj jedne ere u rabačkom turizmu. Započinje Domovinski rat, turiste u rabačkim hotelima zamjenjuju prognanici, a apartmani ostaju prazni. Takav scenarij, možda i naivno, nitko nije naslućivao. Još 1989. godine postojali su planovi o daljnjem razvitku mjesta, uređenju luke i preuređenju, tad već istrošenih hotela. Rabački turizam stagnira gotovo čitavo desetljeće. Hotelsko poduzeće Rabac zapada u dugove, pa se dio hotela rasprodaje, a početkom novog tisućljeća pripaja se grupaciji Valamar.

Početkom novog tisućljeća postupno se obnavljaju svi hoteli, a naselje poprima oblik getoiziranih turističkih kompleksa. Takvim razvojem nisu zadovoljni ni privatni iznajmljivači kojima hoteli ruše cijene, a ni lokalno stanovništvo koje sve teže dolazi do mjesta na plaži.

ZAKLJUČAK

Početak prošlog stoljeća Rabac je bio ribarsko mjesto sa stotinjak stanovnika. Izletnici i putnici namjernici dolazili su uživati u prirodnim ljepotama – čistome moru i borovim šumama. Tako bi otprilike mogla započeti priča o povijesti turizma u Rapcu u kojoj bi se morali spomenuti Istarski ugljenokopi kao začetnici organiziranog turizma. Kako je kroz povijest istočna obala Istre bila više orijentirana industriji nego turizmu, na području Labinštine se tek zapadanjem Istarskih ugljenokopa u krizu uočio turistički potencijal Rapca. Poklopilo se to s donošenjem novih uputa na razini države, prema kojima turizam postaje strateška gospodarska grana. Zahvaljujući promjenama na političkoj, a time i zakonodavnoj razini, investicije u razvoj turizma su poticane povoljnim kamatama na kredite za izgradnju novih smještajnih jedinica. Zakon je i prema privatnom sektoru postavljao sve manje ograničenja, što je omogućilo razvoj privatnog iznajmljivanja koji je podebljao kućni budžet mnogih obitelji.

Rabac je svoj turistički razvoj započeo krajem 19. stoljeća, no za početak organiziranog turizma u Rapcu uzima se datum osnivanja Hotelskog poduzeća Rabac 1961. godine. Iako je osnivanje poduzeća bila politička odluka, kroz razgovore i zapise osoba koje su to razdoblje proživjele, može se zaključiti kako su predvodnici tog razvoja bili mladi vizionari. Pred njima je bila teška zadaća, ne samo izgradnje novih hotela, već i obučavanja djelatnika koji do tada nisu imali mnogo iskustva u turizmu i ugostiteljstvu. Istovremeno, zatvorena sredina orijentirana k rudarstvu nije s lakoćom prihvaćala promjene koje je donosio turizam. Međutim, većina se stanovništva, uvidjevši mogućnost vlastite zarade, ubrzo okrenula privatnom iznajmljivanju. Novcem zarađenim od iznajmljivanja soba ili radom u sezoni, odškolovala su se mnoge generacije, sagradile nove kuće i proširile postojeće.

U nekim drukčijim političkim i ekonomskim uvjetima, Rabac je danas mogao predstavljati primjer dobre prakse planiranog i održivog razvoja. Umjesto toga predstavlja loš primjer razvoja masovnog turizma s izgrađenim hotelima u prvom redu do mora i mnoštvo privatnih apartmana stepeničasto sagrađenih na gori Ripenda. Rabac je nekad u punom sjaju dočekivao turiste nudeći im sadržaj, danas im može ponuditi hotele i mjesto na plaži ako se probude dovoljno rano da ga zauzmu prije koncesionara s ležaljka i suncobranima.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

1. Dokumentacija 3.8., promet turista I-XII 1965. u primorskim mjestima, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1966.
2. Dokumentacija 3.8., promet turista I-XII 1966. u primorskim mjestima, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1967.
3. Dokumentacija 18.8., promet turista I-XII 1967. u primorskim mjestima, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1968.
4. Dokumentacija 37., promet turista u primorskim mjestima 1968., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1969.
5. Dokumentacija 59., promet turista u primorskim mjestima 1969., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1970.
6. Dokumentacija 98., promet turista u primorskim mjestima 1970., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1971.
7. Dokumentacija 113., promet turista u primorskim mjestima 1971., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1972.
8. Dokumentacija 149., promet turista u primorskim mjestima 1972., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1973.
9. Dokumentacija ., promet turista u primorskim mjestima 1973., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1974.
10. Dokumentacija 206., promet turista u primorskim mjestima 1974., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1975.
11. Dokumentacija 244., promet turista u primorskim općinama 1975., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1976.
12. Dokumentacija 281., promet turista 1976. u primorskim općinama, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1977.
13. Dokumentacija 328., promet turista u primorskim općinama 1977., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1978.
14. Dokumentacija 364., promet turista u primorskim općinama 1978., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1979.
15. Dokumentacija 398., promet turista u primorskim općinama 1979., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1980.

16. Dokumentacija 436., promet turista u primorskim općinama 1980., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1981.
17. Dokumentacija 476., promet turista u primorskim općinama 1981., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1982.
18. Dokumentacija 556., promet turista u primorskim općinama 1983., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1984.
19. Dokumentacija 593., promet turista u primorskim općinama 1984., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1985.
20. Dokumentacija 624., promet turista u primorskim općinama 1985., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1986.
21. Dokumentacija 661., promet turista u primorskim općinama 1986., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1987.
22. Dokumentacija 695., promet turista u primorskim općinama 1987., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1988.
23. Dokumentacija 734., promet turista u primorskim općinama 1988., Državni zavod za statistiku RH, Zagreb 1989.
24. Dokumentacija 775., promet turista u primorskim općinama 1989., Državni zavod za statistiku RH, Zagreb 1990.
25. Dokumentacija 812., promet turista u primorskim općinama 1990, Državni zavod za statistiku RH, Zagreb 1991.
26. Dokumentacija 848., promet turista u primorskim općinama 1991., Državni zavod za statistiku RH, Zagreb 1992.
27. *Dugoročni program razvitka turizma na području općine Labin*, Zavod za ekonomiku, Pula, 1959.
28. *Odluka o odobravanju kredita određenim domaćinstvima radi povećanja kapaciteta i poboljšanja uvjeta i smještaja i prehrane turista: Službeni list FNRJ, br. 12., god. XIX, Beograd, 27. ožujka 1963.*
29. *Zakon o ugostiteljskoj i turističkoj djelatnosti (pročišćeni tekst)*, N. N., br. 29., god. XXXVII, 1981. čl.120. Službeni list FNRJ, br. 12., god. XIX, Beograd, 27. ožujka 1963.

Raški rudar:

- *Odmaramo u Rabcu*, god. 3., br. 8., 1. 8. 1960.
- *Život u novom hotelu*, god. 3., br. 8., 15. 4. 1961.,
- *Rabac*, god.4., br. 15., 15. 8. 1962.,
- *Zašto rudari malo koriste odmarališta*, god. 6., br. 24., 15. 12. 1964.,

Rabac – list radnika SOUR-a „Rabac – Labin“:

- *Zbog čega slabije nego lani*, kolovoz 1982.
- *Zabavni život u Rapcu*, kolovoz 1982.
- *Kako biti svoj*, kolovoz 1982.
- *Kadrovi*, prosinac 1978.

Razgovor sa A.K., 19. ožujka 2016.

Razgovor sa M.G., 19. ožujka 2016.

Razgovor s Milevoj M., 5. travnja 2016.

Literatura

1. Antunac I., Franjić Z., *Turistički savez Hrvatske (1953-1983)*, Turistički savez Hrvatske, Zagreb, 1983.
2. Batović A., *Od ekonomske reforme do Brijunskog plenuma –Američki i britanski izvještaj o Hrvatskoj (1946. – 1966.)*, u Historijski zbornik, god. LXIII (2010), br. 2.
3. Blažević I., *Turizam Istre*, Savez geografskih društava, Zagreb, 1984.
4. Blažević I., *Povijest turizma Istre i Kvarnera*, Otokar Keršovani, Opatija, 1987
5. Burton R. F., *Bilješke o Istri*, Mathias Flacius, Labin, 2003.
6. Car K., Grbić Č., *Privatni sektor u turizmu* u Turizam, svibanj 1986.
7. Duda I., *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1952-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005.
8. Duda I., *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970.-ih i 1980-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
9. Duda I., *Socijalni turizam i socijalizam: Slučaj Fažana*, Zbornik javnih predavanja 3, Državni arhiv u Pazinu, Pazin, 2015.

10. Matošević A., *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb, 2011.
11. Milevoj M., *Kartulini z Labinščine*, Mathias Flacius, Labin, 1987.
12. Milevoj M., *Do socijalizma i natrag. Labinska novinska kronika 1945.-90.*, Labinska komuna, Labin, 1991.
13. Milevoj M., *Pozdrav iz Rapca*, Mathias Flacius, Labin, 2005.
14. Milevoj M., Strenja E., *Labin – tragom vjekova*, Mathias Flacius, Labin, 1999.
15. Peršić Ombreta, *Dosadašnja turistička izgradnja u općini Labin* u Susreti na dragom kamenu, OOUR Glas Istre, Pula, 1973.
16. Taylor K., *Pecanje turista. Turizam i kućna radinost u Biogradu na Moru*, Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu, ur. Hannes Grandits, Karin Taylor, Srednja Europa, Zagreb, 2013.
17. Vlačić E. i dr., *Rabac d.d. Monografija uz 50. obljetnicu tvrtke*, Rabac, 2011.
18. Vorano T., *Istarski ugljenokopi. Četiri stoljeća rudarenja u Istri, Istarski ugljenokopi*, Tupljak; Labin, 1997.

POPIS FOTOGRAFIJA I GRAFIČKIH PRIKAZA

Tablica 1. Izgradnja smještajnih kapaciteta u Rapcu od 1960. do 1986. godine, Prema podacima u Milevoj M., *Kartulini z Labińšćine*, Mathias Flacius, Labin, 1987.

Grafikon 1. Kretanje broja domaćih i stranih gostiju od 1965. do 1991. godine, Prema podacima iz *Dokumentacija – promet turista u primorskim općinama*, Republički zavod za statistiku, 1965. – 1991.

Grafikon 2. Struktura gostiju po državama iz kojih dolaze za 1971., 1981. i 1991. godinu, Prema podacima iz *Dokumentacija – promet turista u primorskim općinama*, Republički zavod za statistiku, 1971., 1981., 1991.

Grafikon 3. Kretanje broja smještajnih jedinica u privatnom vlasništvu od 1972. do 1991. godine, *Dokumentacija – promet turista u primorskim općinama*, Republički zavod za statistiku, 1972. – 1991.

Slika 1. Porto Albona, URL 1:

http://2.bp.blogspot.com/X3bWenaO8Ww/T6lrXZHbJGI/AAAAAAAAABag/BgT_YeD44vc/s1600/Rabac+++%C5%A1kola005.jpg, 10. travnja 2016.

Slika 2. Riva u Rapcu - prva polovica 20. stoljeća, URL 2:

http://3.bp.blogspot.com/-ltmla_U0vqc/T7aTuP3aa4I/AAAAAAAAABmM/CBcQwC-0Sto/s1600/rabac+riva005.jpg, 10. travnja 2016.

Slika 4. Propagandni letak, Milevoj M., *Do socijalizma i natrag. Labinska novinska kronika 1945.-90.*, Labinska komuna, Labin, 1991.

Slika 3. Marina i Mediteran, URL 3:

http://3.bp.blogspot.com/_oestnrNd90/T03WslBs3UI/AAAAAAAAAdc/zlVVACJNPj0/s1600/Marina+i+Mediteran003.jpg, 10. travnja 2016.

Slika 5. Rabac nekad i danas, URL 4

<https://ispu.mgipu.hr/>, 9. lipnja 2016.

SAŽETAK

Od rudarstva do turizma – razvoj masovnog turizma i kućne radinosti u Rapcu

Specifičnost rabačkog turizma leži u činjenici da se nalazi na području koje je oduvijek bilo orijentirano prema rudarstvu i industriji. Stoga ni ne čudi što se smatra kako su Istarski ugljenokopi začetnici organiziranog turizma u tom području. Krajem pedesetih je donesena odluka o gradnji dva samačka hotela, koji se ubrzo preuređuju u hotele za komercijalni turizam. Osniva se hotelsko poduzeće i Rabac se, u turističkom smislu, sve više orijentira prema inozemstvu. U sljedećih dvadesetak godina grade se novi hoteli i privatne kuće koje vlasnici koriste za dodatnu zaradu iznajmljivanjem soba, a turistički se razvoj zaustavlja početkom Domovinskog rata.

Ključne riječi: Rabac, rudarstvo, radnička odmarališta, masovni turizam, kućna radinost

SUMMARY

From mining to tourism – development of mass tourism and room renting in Rabac

Specificity of tourism in Rabac lies in the fact that it is located in an area which has always been oriented towards mining and industry. It is no wonder Istrian coal mines are considered the originators of tourism in the area. At the end of the fifties it was decided to build two hotels for the workers of the coal mines, which soon were transformed into hotels for commercial tourism. Few years after hotel company is founded and Rabac increasingly orients towards foreign tourists. In the next twenty years were built new hotels and private houses that owners used for renting rooms. Development of tourism has stopped at the beginning of the war in Croatia.

Key words: Rabac, mining, tourism resorts for workers, mass tourism, private rental in tourism